

УДК: 141.13

III-48

Олег ШЕПЕТЯК

СУЧАСНЕ БОГОСЛОВ'Я І ПРОБЛЕМА ЕКОНОМІКИ

У статті проведений філософський аналіз богословського осмислення проблем економіки та діяльності Церкви у сфері теоретичного врегулювання соціальної дійсності. Показано роль Церкви у розв'язанні проблем рабства, соціальної нерівності, зростання бідності тощо. Основний акцент зроблено на соціально-етичному доробку архієпископа Райнгарда Маркса.

Ключові слова: богослов'я, економіка, Р. Маркс, соціальна етика.

Постановка проблеми. Серед соціальних і політично-економічних проблем, які піднімалися богословами та діячами Католицької Церкви, чільне місце займає питання справедливого розподілу матеріальних благ у суспільстві. Богословське осмислення економічних процесів базується передовсім на основних принципах соціальної доктрини Церкви. Як тільки у людей з'явилася якась власність, хай навіть найменша, отримана шляхом збиральництва, одразу ж необхідним стало мистецтво розподілу матеріальних благ, тобто економіка. Кожна людина, народжуючись у певному суспільстві, стає членом сформованої попередніми поколіннями системи розподілу благ. Однак наявні в різні епохи економічні системи не спроможні задовольнити усіх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає змогу говорити про недостатню кількість праць дослідників із цієї проблеми, зокрема у вітчизняній науці. Деяким аспектам зазначеної проблеми присвячені праці В. Заблоцького [1], А. Карася [2] та ін. В. Заблоцький акцентує увагу на питаннях, пов'язаних із класичним економічним лібералізмом у контексті лібералізму як соціокультурного

феномену, емансипаторської метаідеології, особливого різновиду соціального порядку, специфічної комунікативної експансії. А. Карась у монографії “Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях” розглядає витoki та еволюцію ідеї громадянського суспільства, пов’язаних із дискурсивно-етичними практиками здійснення свободи. До речі, принцип свободи, на думку сучасних католицьких мислителів, є одним із важливих критеріїв якості економічної системи. На нашу думку, ліберальний капіталізм не завжди витримує перевірку за критерієм свободи.

Мета статті – провести філософський аналіз богословського осмислення проблем економіки та діяльності Церкви у сфері теоретичного врегулювання соціальної дійсності, показати роль Церкви у розв’язанні проблем рабства, соціальної нерівності, зростання бідності. При цьому ми будемо спиратися на ідеї архієпископа Райнгарда Маркса, пов’язані з актуальними проблемами економіки та соціальної дійсності.

Економіка і духовність видаються контрастно-протилежними царинами. Однак це тільки на перший погляд. Багатство та бідність беззаперечно впливають на духовні переживання. Проблема розподілу благ та справедливих економічних відносин є однією з найактуальніших проблем усіх епох. Найбільшою проблемою рабовласницького ладу було саме рабство, в умовах якого виникало питання не тільки власності на матеріальні речі, а й на певні прошарки людей. Прагненням раба було володіти самим собою. Рабовласництво стало цілком невгамовних атак християнства. Перші християни, серед яких не було розрізнення між рабами і вільними, спричинили справжню цивілізаційну революцію. Легалізація християнства у Римській імперії одночасно зумовила ліквідацію рабства. Повторення проблеми рабства відбулося у Латинській і Північній Америці, де рабами ставали переважно африканські полонені, завезені на відкриті Колумбом у 1492 р. континенти для важкої фізичної праці. Оскільки Католицька Церква від перших століть християнства стояла на позиціях заборони поневолення людей і їх використання як виробничого ресурсу, то рабовласники для виправдання своєї діяльності відмовлялися визнавати африканців та індіанців людьми. У цих умовах проявилася жорстка позиція Папи Павла III, який у 1537 р. видав буллу “*Sublimus Dei*”. Цією буллою Папа майже на рівні догми ствердив, що африканці мають душу,

є людьми, і не можуть бути поневолені. Спроби заборони рабства, здійснені Папою Павлом III, не можна вважати успішними, оскільки воно не зникло з людської історії відразу ж після видання булли. Однак ці спроби поклали початок серйозному осмисленню цієї проблеми. Рабство було економічним феноменом не тільки “третього світу”. У феодальній Європі сформувалася нова форма рабства – кріпацтво. Найбільшого удару рабство зазнало у XIX – XX ст. У 1933 р. рабство було заборонене на території Британії, тобто в її колоніях. Розвиток промисловості у Європі, що потребувала щораз більше робочої сили, давала кріпакам можливість, які втікали із сільських помість, знаходити заробіток у містах. Так, хвиля інтенсивного розвитку промисловості підважила феодальні основи кріпацтва. “Весна народів”, тобто низка революцій 1848 – 1849 р., які прокотилися Францією, Німеччиною, Австрією та іншими країнами, привели до ліквідації кріпацтва. Австрія відмінила цей ганебний спосіб поневолення людей у 1848 р. У Північній Америці рабство було відмінено внаслідок Громадянської війни 1861 – 1865 рр. між Сполученими і Конфедеративними Штатами Америки. У 1861 р. було зліквідоване кріпацтво у Російській імперії. Так, Європа та Америка остаточно зліквідувала рабство у XIX ст. У країнах, в яких християнство не є домінуючою релігією, рабство проіснувало довше: наприклад, в Османській імперії – до 1908, у Китаї – до 1910, в Ємені – до 1962, в Омані – до 1970, у Мавританії – до 1980, у Нігерії – до 1995. У Судані, Сомалі, Анголі, Сьєра-Леоне, Непалі та деяких інших країнах рабство існує й досі.

Найбільші економічні проблеми феодального ладу спричинювалися постійними міжусобними війнами, які розривали Європу та проливали ріки крові. Війни поглинали не тільки величезні капіталовкладення та руйнували надбане важкою працею майно, а й винищували чоловіче населення, яке під час війни змагалось на фронтах, а у мирний час працювало на розвиток тогочасної економіки. Реакцією Церкви на цю проблему було створення притулків для біженців при монастирях і храмах, заснування шпиталів і формування теорії справедливої війни. Укладення умов справедливої війни – як от її завчасне оголошення, оборонний, а не агресивний характер, спричинення безвихідним становищем, сприймання миру як цілі війни, великодушність до тих, хто зазнав поразки – не розв’язували проблему, але її принаймні мінімалізу-

вали і локалізували. Теорія справедливої війни ґрунтувалася на античній спадщині Аристотеля і Цицерона, але розвинулася у середньовічних схоластів.

Проблеми капіталізму стали основною темою соціальних енциклік римських архієреїв і практичної діяльності борців за соціальну справедливість та робітничі права робітників, серед яких особливе місце зайняв майнський єпископ В.Е. фон Кеттелер. В умовах капіталізму сформувалися кілька політично-філософських концепцій як реакція на проблеми капіталізму. Серед них найпопулярнішою була філософія марксизму, яку розглядали римські понтифіки у соціальних енцикліках.

Політичним візаві комунізму став лібералізм. Політичний лібералізм відзначався свободою громадянина і громадянського суспільства. Укоренившись, в основному, у Британії та США, він виразився в політиці невтручання в особисте життя громадянина. Економічний лібералізм втілювався у принципі *laissez-faire*, тобто невтручання держави у вільний ринок [1, 155]. На думку основоположника сучасної економічної теорії та ліберального капіталізму, шотландського економіста Адама Сміта, всі економічні процеси мають регулюватися “невидимою рукою ринку”, а не державою. А. Сміт уважав людей егоїстичними істотами, нездатними до милосердних вчинків і проявів любові. Однак злі схильності людини в умовах вільного ринку товарів і послуг не спроможні завдати людям лиха. Егоїстичні прагнення виробників до збагачення стимулюватимуть їх до виробництва товарів і послуг. Виробники не залишать споживачів без їжі, одягу тощо не тому, що схильні альтруїстично дбати про ближнього, а тому, що лише виготовляючи продукцію вони зможуть отримати свій зиск. Великі уповання А. Сміта супроводжувалися прагненням повної свободи ринкової торгівлі та відсутності контролю з боку держави [2, 109]. А. Сміт був безперечно правий, коли стверджував, що виробники в умовах вільної торгівлі продукуватимуть якомога більше товарів і послуг та забезпечать ринок пропозиціями, відповідно до попиту споживачів. Однак він помилявся, коли твердив, що виробник, хай навіть задля власного зиску, дбатиме про споживача. Дійсність показала, що в умовах вільного ринку одні стають щораз багатшими, а інші – біднішими. Виробники і справді виготовляють усе, що потребує ринок і можна продати. Проте, ставлячи собі за ціль не задоволе-

ння потреб споживача, а власну наживу, виробник не переймається споживачем, а роботодавець – робітником. Як наслідок, непоодинокі виробники намагаються виготовити продукт якомога нижчої собівартості і продати його дорожче. Це відбивається на якості продукції. Роботодавці, не задумуючися про прожитковий мінімум, який необхідний їхнім робітникам для нормального побуту їхніх родин, намагаються усіляко знизити оплату праці, часто використовуючи безвихідну ситуацію робітників. Невидима рука вільного ринку сприяє примноженню різновидів продукції та збільшенню реєстру товарних артикулів, але не дбає про споживача [4, 87].

Сьогодні можна впевнено стверджувати, що класичний економічний лібералізм себе вичерпав. Немає жодної держави світу, в якій розвивається абсолютно вільна ринкова економіка. Держава змушена втручатися у сфери виробництва передовсім для того, щоб установити контроль за якістю продукції, збереженням екологічних норм виробництва, утилізацією відходів. Світові економічні кризи, яких від часу А. Сміта було чимало, змушували державні уряди вливати у підприємства субсидії, аби ті не збанкрутували, оскільки банкрутство призводить до безробіття та зубожіння трударів. У цих умовах громадяни – чіїми коштами, отриманими через стягнення податків, оперує уряд – змушені платити власникам і топ-менеджерам великих компаній, щоб залишитися на робочих місцях. Державні уряди – у більшості європейських держав – змушені втручатися у внутрішню політику підприємств, установлюючи межі мінімальної зарплатні. Держави, які цього не роблять (наприклад, США) зустрічаються з величезною проблемою “працюючих бідняків”, тобто наявністю людей, які старанно працюють, однак заробляють менше прожиткового мінімуму. Уряди виплачують допомоги безробітним, вимагають від підприємств, особливо тих, які використовують державні блага, соціальних гарантій, формують страхові та пенсійні фонди, щоб захистити своїх громадян від можливих крахів ринку тощо. Усе це показує, що ринкова економіка та принцип *laissez-faire* мають суттєві недоліки, не поборюючи яких людство опиниться на межі тотальних злиднів.

У XIX ст. К. Маркс ще не міг передбачити всіх тих проблем, з якими зіткнулася економіка у XX ст. Він не був свідком глобалізації, яка втягнула всю світову економіку у вир гонитви за наживою.

Однак уже побаченого в його час було достатньо, щоб вилити потік нищівної критики на адрес приватної власності та покласти початок планової економіки. К. Маркс пішов шляхом відкинення недосконалого, а не його удосконалення. Заперечуючи приватну власність, він знімав проблему, а не розв'язував її. Економічна ситуація соціалістичних країн показала непридатність планової економіки. Вона тісно пов'язана зі свободою людини. Марксизм створив ситуацію повної залежності індивідуума від загалу, диктатуру і тоталітаризм. Якщо від марксизму не надто очікували чогось іншого, то лібералізм у всіх його проявах ставить собі за мету звільнення людини. Проте панування “вільного” ринку дивним чином не приводить до свободи людини. Безробітний у пошуках роботи залежний від пропозицій, наявних на ринку праці. Він часто обирає не те, чого прагне, а те, що дають. Голодний і злидений бідняк у пошуках прожитку часто стає на кримінальний шлях, зовсім цього не прагнучи. Він невірник своєї ситуації. Кожна людина, яка живе в умовах ринкової економіки, та її добробут залежать від тенденцій на Нью-Йоркській фондовій біржі та сформованого на Уолл-Стріт індексу Доу-Джонса, на Лондонській нафтовій біржі та сформованій ОПЕК ціни на нафту. Від цього залежать навіть ті, хто не знає, де існують Нью-Йорк або Лондон. Класичний економічний лібералізм разом із глобалізацією не примножують свободу, а навпаки – її зменшують.

Для християнства ситуація, яка склалася, є особливо важливою. Проблеми економіки не оминули богословську дискусію. Так само, як Церква реагувала на рабство і покріпачення, як намагалася вплинути на проблему війни і миру, робить спроби дати оцінку сучасній економічній ситуації. Соціальне вчення Католицької Церкви є спробою проаналізувати ці проблеми. Соціально-економічні проблеми є центральними у діяльності В.Е. фон Кеттелера. Живучи у той час, що і К. Маркс, він реагував на проблеми по-іншому. Якщо К. Маркс вирішив за доречне побороти капіталізм, то майнський єпископ прагнув виправити його недоліки. В основу діяльності В.Е. фон Кеттелера лягло прагнення людини до свободи як найвищої цінності. Поняття “свободи” є основою католицького соціального вчення. Саме на цьому засновку католицькі мислителі будували свою критику наявних політично-економічних ладів: комунізму та лібералізму. Богослови вбачали проблему відсутності приватної

власності саме в тому, що людина, яка нічим не володіє, опиняється у повній залежності від уряду, який розподіляє матеріальні блага. Той, у чій руках перебуває продовольство і товари першої необхідності, та той, хто, розподіляючи їх, має владу дати або не дати, навіть мимовільно панує над тими, хто потребує цих благ. Людина в комуністичному середовищі залежна від загалу. Комуністична демократія є пануванням загалу над індивідумом. Саме ці критичні зауваження пронизують папські соціальні енцикліки. Аналогічну проблему творці католицького соціально-економічного вчення бачили у лібералізмі. Невидима рука вільного ринку сприяє збагаченню багатих і зубожінню бідних. Кожна людина має різні таланти: в одних присутній хист до заробляння, а в інших його немає. Історія знає непоодинокі випадки, коли генії, які стояли на передовій розвитку культури, жили у крайніх злиднях. Випереджуючи оточення, вони не сприймалися ровесниками; їхні твори не користувалися попитом на ринку, оскільки широка маса покупців ще не доросла до сприймання їхнього мистецтва. Ведучи за собою цивілізацію та даруючи їй можливість розвитку, вони не отримували від неї навіть найнеобхіднішого. Зрештою, й сам А. Сміт, який заклав основи класичного економічного лібералізму, провів останні роки свого життя у скромній орендованій квартирі, живучи на невелику зарплатню.

Проблеми сучасної економіки породжують критичний аналіз католицьких економістів, соціологів, фахівців із соціальної етики. Важливою у цьому контексті є постать Кардинала Райнгарда Маркса, Архієпископа Мюнхенсько-Фрайзінгського та Голови Німецької конференції католицьких єпископів. Цей архієрей увійшов до історії не тільки як церковний діяч, а і фахівець із соціальної етики й економіст. За іронією долі він був єпископом у місті Трір, в якому народився його знаменитий однофамілець Карл Маркс.

Р. Маркса поєднує з К. Марксом не тільки однакове прізвище і тривале перебування у Трірі, а й зацікавлення одними й тими ж самими питаннями. Мюнхенський Кардинал ставить собі за ціль проаналізувати економічні проблеми сучасності та дати на них адекватну відповідь. Вийшовши з небагатої родини та будучи змушеним із ранніх літ працювати, Р. Маркс задався питанням про причини бідності. У своїх працях і публічних виступах він часто розглядає те, що побачив і почув у межах своїх частих зустрічей

із дрібними підприємцями, робітниками, безробітними, безхатьками, неблагополучними сім'ями. Він звертає увагу на постійний зріст чисельності бідних і безробітних, навіть у Німеччині – країні загального достатку. На сторінках його праць представлені статистичні дані, які вражають своїми цифрами: “Якщо взяти за критерій абсолютної бідності дохід менше двох доларів на людину на день, то кількість тих, хто животіє на цій межі, становить, за приблизними оцінками, понад 2,5 млрд чол.” [3, 22]. Р. Маркс стривожений зростом working poor у США, тобто людей, які працюють, однак, через відсутність державного регулювання мінімальної зарплатні та браку пропозицій на ринку праці, отримують за свою працю менше прожиткового мінімуму у цій країні. Незважаючи на величезну кількість працюючих бідняків, прибутки керівників підприємств стрімко зростають: “Якщо на початку 70-х років американський менеджер у середньому заробляв разів у двадцять п'ять за промислового робітника, то майже 30 років потому зарплатні одного менеджера вистачало, щоб заплатити за роботу відразу п'яти сотням робітників” [3, 24]. Державне регулювання мінімальної заробітної плати, яке присутнє у Європі, не розв'язує проблему: “У країнах континентальної Європи, де сильні профспілки повстають проти скорочення зарплатні, а високі соціальні, чи то так соціально-правові стандарти ускладнюють і здорожують звільнення, компанії, зі свого боку, бере на роботу дедалі менше людей. Тим-то паралельно з англосаксонською тенденцією втрат реальної заробітної платні в Західній Європі виникло явище масового структурного усталеного безробіття” [3, 24].

Ці та численні інші факти, які зібрав Р. Маркс і опублікував у своїх працях, показують жахливу кризу, до якої впевненими кроками рухається сучасна цивілізація. Він погоджується зі своїм однофамільцем К. Марксом у тому, що загальноприйнятий вектор економічного розвитку скеровує людство у прірву. Якщо сьогодні третина населення планети перебуває за межею бідності, то ця армія бідняків рано чи пізно буде опанована агресією проти тих, хто не тільки має надлишок їжі, а й зосередив у своїх руках наймовірні багатства. Опинившись на грані цивілізаційної катастрофи, людство зобов'язане розв'язати проблеми, що з'явилися, доки вони не переросли критичну точку. Голодні мільйони, перебуваючи в пошуках хліба для себе і своїх родин, здатні знищити цивілізації.

Як послідовний мислитель, Р. Маркс не зупинився на критиці сучасного соціально-економічного стану. Він задав собі питання про можливі шляхи виходу з кризи, що склалася. У пошуках відповіді він твердо стоїть на засадах католицького соціального вчення. Для нього неприйнятним є комунізм, який позбавляє людину свободи та пригнічує гідність, позбавляючи її приватної власності, тобто заслуженої винагороди за свою працю. Погоджуючись із марксистськими критичними зауваженнями, він відкидає їхні пропозиції щодо виходу. На противагу К. Марксу німецький мислитель ставить постать В.Е. фон Кеттелера, який також бачив соціальну кризу XIX ст. Однак, на відміну від К. Маркса, В.Е. фон Кеттелер не закликає до кровопролитних революцій і встановлення диктатури, хай навіть диктатури пролетаріату. Майнський єпископ намагався мирно розв'язувати соціальні проблеми. Саме за його наполяганнями уряд О. фон Бісмарка зумів прийняти низку важливих законів, які зробили Німецьку імперію країною з найзахищенішими соціальними правами у тогочасному світі. Звичайно, розпочате В.Е. фон Кеттелером, а під його тиском і О. фон Бісмарком, було ще далеким від досконалості. Але це були реальні кроки, які згодом могли дати добрі плоди. Дві світові війни, повалення монархії та економічно важкий період Ваймарської республіки перервали благі починання В.Е. фон Кеттелера та його соратників.

Ідея часткового державного регулювання ринку присутня у папських соціальних енцикліках і “Капіталі” Р. Маркса. Мюнхенський Кардинал назвав свою основну працю тією ж назвою, яку задовго до цього використав його однофамілець. І це не тільки гра слів. Р. Маркс – не марксист, проте вбачає в марксизмі багато слушного. Якщо держава не втручатиметься в економічні процеси, то зростатимуть злидні та безробіття, різниця між багатими і бідними, ціни, і знижуватиметься соціальний захист і економічна безпека країн, якість товарів і послуг.

Важливою вимогою католицьких мислителів, яку вони ставлять перед економікою, є принцип солідарності, що ґрунтується на Христових заповідях любові. Солідарність передбачає взаємодопомогу, опіку над тими, які неспроможні самі про себе подбати тощо. Принцип солідарності передбачає: той, хто має надлишок, готовий поділитися з тим, в кого брак основних засобів виживання. Саме тут з'являється Ахіллесова п'ята католицького осмислення соціально-політичних проблем. Католицькі економісти та соціологи наголошують на державному регулюванні економічних

процесів і систем розподілу матеріальних благ. Державне регулювання має стати посередником для досягнення соціальної справедливості, будуючи систему солідарності. Однак у творах католицьких спеціалістів із цієї галузі, зокрема Р. Маркса, надто мало розглянуто чинник виховання. Неможливо змусити людину до соціальної солідарності, тобто віддати надлишок своїх благ потребуючим. Це стане можливим лишень тоді, коли з'явиться внутрішній стимул, переконання в необхідності поділитися. Тільки тоді, коли людина живе любов'ю до інших, вона зможе віддати те, що їй належить, відмовиться від додаткових прибутків задля чесності. Справжня солідарність може існувати тільки невідривно від милосердя. А до милосердя неможливо змусити. Лишень той, у кого "болить" серце за інших, готовий до милосердя і справжньої солідарності. А цього можна досягти виключно через соціальне виховання.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що основним лакмусом якості економічної системи, на переконання сучасних католицьких мислителів, є принцип свободи. На підставі цього принципу католицькі мислителі аналізують соціально-економічні процеси. Будь-яка система, яка обмежує свободу, є поганою. Виходячи саме з цих засновків, нищівна критика скеровувалася проти комунізму, який відкрито позбавляє особистість свободи заради панування загалу та його інтересів. Ліберальний капіталізм теж не завжди витримує перевірку за критерієм свободи, оскільки у деяких випадках він також призводить до залежності: спричинюючи різницю між багатими і бідними, класичний економічний лібералізм без державного регулювання спричинює зубожіння деяких верств населення планети, а бідний і голодний не може бути уповні вільним.

Література

1. Заблоцький В. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія / Віталій Заблоцький. – Донецьк : Янтра, 2001. – 368 с.
2. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / Анатолій Карась. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 519 с.
3. Маркс Р. Капітал / Р. Маркс ; [пер. з нім. І. Андрущенко]. – К. : Темпора, 2013. – 296 с.
4. Основи економічної теорії : курс лекцій. / Авт. кол.: Н.І. Волкова, О.М. Козакова та ін. – Одеса : АО БАХВА, 2003. – 254 с.

Шепетяк Олег. Современное богословие и проблема экономики. В статье проведен анализ богословского осмысления проблем экономики и деятельности Церкви в области теоретического урегулирования социальной действительности. Показана роль Церкви в решении проблем рабства, социального неравенства, роста бедности и т. д. Главный акцент сделано на социально-этичных трудах архиепископа Райнгарда Маркса.

Ключевые слова: богословие, экономика, Р. Маркс, социальная этика.

Shepetyak Oleh. Modern theology and economic problems. In the article theological understanding of economic issues and activities of the Church in the theoretical resolution of social reality are analyzed. The role of the Church in solving the problems of slavery, social inequality, rising poverty and so on is shown. The main emphasis is made on the social and moral heritage, Archbishop Reinhard Marx.

Key words: theology, economy, R. Marx, social ethics.